

УДК 378.149

DOI: <https://doi.org/10.32689/2618-0065-2019-2/1-116-125>

Рижиков Вадим Степанович, доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного управління військово-гуманітарних, інформаційно-психологічних, геоінформаційних та військово-технічних досліджень Науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 03189, м. Київ вул. Ломоносова, 81, тел.: +38 (044) 521-32-89, e-mail: irina_maup@ukr.net.

ORCID: 0000-0001-7069-7040

ДЕРЖАВНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ІСТОРІЯ, МЕТА, ЗАВДАННЯ, ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОГО СОЦІАЛЬНО ЗРІЛОГО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ (ОФІЦЕРА)

Анотація. Визначено, що проблема патріотичного виховання воїнів збройних Сил України визначається низкою обставин – соціально-політичною ситуацією, що склалася нині в нашій країні, перетвореннями в суспільному, політичному, економічному житті, переоцінці цінностей у свідомості людей, реформуванні Збройних сил України відповідно до сучасних світових стандартів. Доведено, що реалізація завдання вищої військової освіти сьогодення в Україні це формування майбутнього офіцера - командира військового підрозділу, як патріота і професіонала військової справи, обумовлюється необхідністю боротьби українського народу за власну честь, гідність, недоторканість кордонів української держави. Готовність випускників вищих військових навчальних закладів до виконання своїх професійних соціально значимих обов'язків, захисника української держави, спонукають не тільки високим професіоналізмом офіцера, а також патріотизмом який було закладено у курсанта під час навчання.

Патріотизм не може сам по собі сформуватися на якомусь окремому навчальному предметі, він може бути сформований лише в системі професійної військової підготовки.

В основу патріотичного виховання мають бути покладені історичні й культурні цінності, традиції і звичаї народу, значення яких зростає в умовах європейської інтеграції України. У зв'язку з цим патріотичне виховання є важливим державним завданням.

Головною тенденцією патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до своїх Батьківщини, держави, народу, нації. Системне духовно-морального виховання має базуватися на цінностях

духовної культури українського народу. Позитивним явищем сучасної освіти є те, що в новій системі цінностей, яка формується в молодого покоління, чільне місце посідають ідеї християнства.

Ключові слова: патріотичне виховання, воїни збройних Сил України, ціннісного ставлення особистості, суверенітет, територіальна цілісність України.

Ryzhykov Vadym Stepanovych, doctor of pedagogical sciences, professor, leading researcher of the research department of military-humanitarian research of the research management of military-humanitarian, informational-psychological, geoinformational and military-technical researches, Research Center of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv Shevchenko, 03189, m. Kyiv street. Lomonosov Moscow State University, 81 tel. : +38 (044) 521-32-89, e-mail: irina_maup@ukr.net.

ORCID: 0000-0001-7069-7040

STATE-PATRIOTIC EDUCATION: HISTORY, PURPOSE, TASKS, AS AN INTEGRAL PART OF THE FORMATION OF A SPIRITUAL SOCIALLY MATURE SERVICEMAN (OFFICER)

Abstract. It is determined that the problem of patriotic education of soldiers of the armed forces of Ukraine is determined by a number of circumstances - the socio-political situation that has developed in our country today, changes in social, political, economic life, revaluation of values in the minds of people, reforming the Armed Forces of Ukraine in accordance with modern world standards. It is proved that the realization of the task of higher military education in Ukraine today is the formation of the future officer - the commander of the military unit, as a patriot and a military professional, due to the need to fight the Ukrainian people for their own honor, dignity, inviolability of the borders of the Ukrainian state. The readiness of graduates of higher military educational institutions to fulfill their professional socially important duties, the defender of the Ukrainian state, prompts not only the high professionalism of the officer, but also the patriotism that was laid in the cadet during the training.

Patriotism can not in itself be formed on any particular educational subject, it can only be formed in the system of professional military training. The basis of patriotic education should be the historical and cultural values, traditions and customs of the people, whose values grow in the conditions of European integration of Ukraine. In this regard, patriotic education is an important public task.

The main trend of patriotic upbringing is the formation of a value relation of the individual to his homeland, the state, the people, and the nation. The system of spiritual and moral education should be based on the values of the spiritual culture

of the Ukrainian people. The positive phenomenon of modern education is that in the new system of values, which is formed in the younger generation, the ideas of Christianity are dominated.

Key words: patriotic education, soldiers of the Armed Forces of Ukraine, value attitude of the person, sovereignty, territorial integrity of Ukraine.

Постановка проблеми. Патріотизм воїнів, їх почуття любові до Вітчизни, які втілюються у служінні її інтересам, має основоположне значення для розвитку Збройних сил України. Рівень патріотичної вихованості військовослужбовців і сучасні вимоги, які постають перед ними як громадянами-патріотами суверенної держави, висувають необхідність звернути увагу на теорію і практику виховання, а саме: один із напрямів – національне патріотичне виховання яке стає обов'язковою складовою системи професійної військової освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження науково-практичної літератури з проблеми формування патріотизму у військовослужбовців, насамперед Збройних сил України (ЗСУ) свідчить, що патріотизм завжди розглядався як символ мужності, доблесті й героїзму, сили народу, як необхідна умова єдності та могутності держави.

Проблемі патріотизму, пізнанням його сутності привертала увагу і відображали у своїх працях видатні українські мислителі, державні політичні діячі, представники науки та культури, серед яких: Т.Г. Шевченко, М.І. Грушевський, А.С. Макаренко, Г.С. Сковорода, В.О. Сухомлинський, І.Я. Франко та інші.

Аналіз робіт військових науковців: В. І Маслова, М.І. Нещадима, О.А. Прохорова, Я.Я.Романовського, І.С. Руснака, В.М. Телелима, І.В.Толока, В.В. Ягупова свідчить про неперервні пошуки шляхів удосконалення процесу національно-патріотичного виховання військовослужбовців, формування нового управлінського мислення і патріотизму сучасного офіцера.

Мета статті – дослідження історії, мети, завдання ДЕРЖАВНО-патріотичного виховання як невід'ємної складової формування духовного соціально зрілого військовослужбовця (офіцера).

Виклад основного матеріалу. В епоху Київської Русі виховний ідеал українського суспільства, який сформувався в дохристиянський період, – сильний, умілий робітник, добрий орач, спритний мисливець, мужній захисник своєї землі – був доповнений з часу прийняття християнства новими рисами: вірою в Бога, правдивістю, пошаною до старших і батьків, потягом до знань, до освіти.

Історія козацького війська – справжня скарбниця військових традицій. Сформувався ідеал козака-патріота, який об'єднав в собі тверду віру в Бога, відданість Церкві, жертвну любов до Батьківщини. Українська козацька педагогіка знайшла свій вираз у навчально-виховній діяльності козацьких, січових, братських шкіл, Острозького культурно-освітнього

осередку, Києво-Могилянської академії. Визнано, що українська козацька педагогіка була глибоко самобутнім явищем. Її оригінальність і ефективність проявлялися на усіх рівнях: родинному, родинно-шкільному навчанні в колегіумах, академіях, власне на військовому рівні. Характерним є те, що родинні виховні традиції у війську продовжували бували, досвідчені козаки щодо хлопців-джур. Такі запорожці перед своєю совістю, громадою зобов'язувалися бути названими батьками своїх вихованців, які разом зі своїми наставниками мешкали в куренях і одночасно навчалися у січовій школі, досягаючи значних успіхів у фізичному загартуванні, військово-спортивних видах занять, оволодінні народною медициною, кулінарією тощо. У козаків існувала система єдинокорств: гопак (тренування під музику), гойдок (для розвідників), спас (для самозахисту) [1-11].

Козацька епоха заклала надійну основу українського патріотизму, яка отримала своє філософсько-педагогічне обґрунтування у спадщині Г. Сковороди. Помітне пожвавлення у розвитку українського патріотизму відбулося у першій половині XIX ст., в кінці XIX ст. та на початку XX ст. і розвивалося в контексті загальної боротьби нашого народу за своє національне відродження. Про це свідчить поява поеми І. Котляревського "Енеїда" – твір, що утверджує дух козацького бойового товариства, мужність і патріотизм [6].

Драгомиров Михайло Іванович командував військами Київського військового округу у 1889-1903 роках писав, що армія, в якій офіцер користується довірою солдата, має на своєму боці таку перевагу, яке не може бути придбано ні чисельністю, ні досконалістю техніки, ні будь-чим іншим, це - вищий ступінь досконалості армійського організму " [1].

Офіцер повинен бути твердим у тих засадах, на яких ґрунтується виховання солдата, а ці основи суть:

- 1) відданість Батьківщині до самовідданості;
- 2) дисциплінованість;
- 3) віра в непорушність (святість) накази;
- 4) хоробрість (рішучість, безстрашність);
- 5) рішучість покірливо переносити працю, холод, голод і всі потреби солдатські;
- 6) почуття взаємної виручки.

Необхідно детально звернути увагу на першу групу рис - відданість Батьківщині, дисципліна і віра в непорушність наказу "повинні і можуть остаточно утвердитися у випускниках з училищ; при найменшому коливанні в одній з цих основ молода людина не може бути допущений до офіцерського звання; перебування такого офіцера у військовій частині з перших ж днів може виявитися згубним і для нього самого, і для ввірених йому солдатів". Велике значення приділяв генерал Драгомиров М.І формування у воїна відданості Батьківщині, патріотизму [2].

Духовним “містком” між світоглядом і ціннісними орієнтаціями українських воїнів виступають національно-історичні та бойові традиції нашого народу, які передбачають в першу чергу любов до України та її Збройних Сил, відданість своїй Батьківщині, повага до національних цінностей і звичаїв нашого народу, державних і військових символів – герба, прапора, гімну, військового побратимства та інше. Збереження та помноження цих традицій слід вважати важливими завданнями нашого суспільства, держави та армії. Посилення ролі армії в патріотичному вихованні громадян передбачає й зміну суті підходів до організації роботи не тільки з молоддю, а із ветеранським рухом. «Армія вірить своїм ветеранам, ветерани вірять своїй Армії» – цей девіз повинен стати основним принципом побудови взаємин між ветеранськими організаціями і всіма структурами сектору безпеки та оборони України [3].

Адекватне реагування на існуючі та потенційні виклики і загрози національній безпеці потребує проведення комплексу заходів не тільки щодо підвищення її оборонних можливостей, а і необхідності покращення патріотичного виховання громадян, насамперед молоді. Це обумовлено рядом важливих обставин:

по-перше, необхідністю усвідомлення кожним громадянином України своєї відповідальності за захист суверенітету і територіальної цілісності України, готовності відстояти її незалежність та цілісність постає соціально значимим;

по-друге, події на півдні та сході України, участь ЗС України в операції Об'єднаних сил (ООС) свідчать, що в новітніх війнах значимість патріотизму, бойового духу військовослужбовців.

Військовому колективу, Збройними Силами України притаманні всі загальні риси колективу. Разом з тим військовий колектив як суб'єкт виховання має свої специфічні особливості, які справляють різноманітний вплив на військовослужбовців. Самою суттєвою особливістю військового колективу, яка відрізняє його від багатьох інших колективів нашого суспільства, є особлива суспільна значущість мети і завдань його практичної діяльності. Перед військовим колективом стоїть тільки йому властива задача: збройний захист суверенітету і національної незалежності України.

Військовий колектив об'єднує людей не тільки метою, але й родом діяльності, яка носить яскраво виражений колективний характер (її завдання виконуються у складі екіпажу, відділення та ін.) і зв'язаної з постійним подоланням труднощів і небезпек, з обслуговуванням складної сучасної бойової техніки і зброї.

М.І.Нещадим узагальнює критерії які характеризують ефективність діяльності окремого військовослужбовця, як військового спеціаліста і визначає, що серед сформованих професійних якостей обов'язковою складовою є інтелектуальні, морально - психологічні якості і особлива увага повинна приділятися патріотичному вихованню воїнів, як результату

включення особистості у військовий процес, її соціалізації, самовдосконалення [9].

Патріотизм як фактор викликає необхідність високої відповідальності, моральної залежності кожного військовослужбовця від колективу, від товаришів. Взаємозалежність, воїна і колективу неперервно зростає по мірі розвитку і вдосконалення бойової техніки та зброї, об'єктивно породжує у військовослужбовців почуття відповідальності за загальний успіх.

Патріотизм – одне з найбільш глибоких людських почуттів. Як правило, це поняття розуміють як відданість і любов до Батьківщини, до свого народу, гордість за їхнє минуле й сьогодення, готовність до її захисту. Це почуття є одним із найважливіших духовних надбань особистості. Воно характеризує вищий рівень розвитку особистості й проявляється в її активно-діяльній самореалізації на благо Батьківщини.

Філософи й політологи визначають патріотизм як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та виявляється в певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до Батьківщини. Це одне з найглибших почуттів, що закріплювалося століттями й тисячоліттями розвитку відокремлених етносів. Це соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом.

Дослідник Маслов В.І. вважає, що підготовка військових фахівців повинна мати культурологічну спрямованість, яка передбачає й гуманітаризацію і патріотичну складову військової освіти взагалі [8].

Практичне використання «мозкового штурму» на семінарських заняттях в професійній підготовці у вищих військових навчальних закладах зазначає Рижиков В.С., сприяє формуванню патріотизму як певного морального ставлення та оцінку власної особистості у Вітчизні. Патріотичне почуття, соціально-моральне у своїй основі, особистість набуває не лише шляхом біологічної спадковості, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні слова [11].

Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Невідомою складовою патріотизму є національна свідомість:

Національна свідомість - це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

Основними складовими національної свідомості виступають:

- сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього;
- усвідомлення національно-етнічної належності;
- ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти;
- ставлення до представників інших націй і національностей;
- патріотичні почуття та патріотична самосвідомість;
- усвідомлення національно-державної спільноти.

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття в конкретні справи та вчинки на користь держави. Справжній патріот повинен мати активну життєву позицію, своїми справами та способом життя сприяти якісним змінам ситуації в країні на краще. Для формування такої свідомості особистості має бути успішно реалізована цілісна система патріотичного виховання.

Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників спільними зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій та об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур [5].

Системна організація військово-патріотичного виховання молоді має бути спрямована на підготовку її до оволодіння військовими професіями, формування психологічної та фізичної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту Вітчизни [5].

Прохоров О.А. у своєму фундаментальному дослідженні «Формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту» вказує на значення патріотичного виховання для курсантів ВВНЗ [10].

У своїх дослідженнях І.В. Толлок доводить, що система психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, дозволяє забезпечити виконання двоєдиних цілей командира: по-перше, забезпечення високого морально-психологічного стану особового складу, по-друге, саморозвиток офіцера. І необхідно акцентувати увагу що патріотизм військовослужбовця і лежить в основі забезпечення високого рівня морально-психологічного стану військового колективу.

Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави [5].

А.О. Кучерявий зазначає, що, „Майбутній офіцер має потребу бути невід'ємною частиною своєї нації, брати активну участь у житті суспільства, забезпечувати цілісність держави... Це зумовлює наявність у нього потреб служіння суспільству, державі та особистісній ідеї” [7, С.54] На нашу думку як раз патріотизм і спонукає офіцера на служіння суспільству і державі.

Як свідчить досвід, для виконання військового обов'язку в мирний час, і особливо в умовах ведення бойових дій воїнам потрібні певні духовно-моральні й бойові якості: любов до Батьківщини, патріотизм, вірність військовій присязі, Бойовому Прапору військової частини, готовність зі зброєю в руках виступити на захист територіальної цілісності України, дружба, військове товариство, високий бойовий вишкіл, військова майстерність, дисциплінованість і ретельність, стійкість, сміливість, мужність, відвага, героїзм, високий моральний дух і фізична витривалість. Тільки єдність і міцний сплав усіх цих основних якостей дозволяють воїнові бути людиною обов'язку. По суті, вірність обов'язку – це один із самих потужних моральних двигунів, у основі якого лежать почуття патріотизму [3].

Висновки. Сучасному національно-патріотичному вихованню військових має бути властива випереджувальна роль. Воно має стати засобом відродження національної культури, військових традицій, стимулом пробудження таких моральних якостей військовослужбовця, як: совість, людяність, почуття власної гідності; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності; бути гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Об'єднуючим початком національно-патріотичного виховання військовослужбовців є світоглядні цінності військового, духовна та соціальна зрілість, досягнення життєвого успіху.

Процес військово-патріотичного виховання повинен бути організований як системна, багатопланова, цілеспрямована та скоординована діяльність усіх соціальних, економічних інститутів держави, громадських об'єднань (а не лише Збройних Сил) з формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності Вітчизні, готовності до виконання почесного обов'язку захисту Батьківщини.

Література:

1 Драгомиров М.И. Офицерская памятка: Мысли и афоризмы ген. М.И.Драгомирова о военном деле / Сост. Д.Н.Трескин – СПб., 1982. – 37с.

- 2 Драгомиров М.И. Записки тактики для военных училищ: Курс младшего класса. – СПб., 1866. – 132 с
- 3 Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях"(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 10, ст.54
- 4 Каменюк Ю. В., Формування патріотизму воїна збройних сил України: сучасний стан та шляхи покращення - Вісник Національного університету оборони України 3 (40) /2014. – С.223-229.
- 5 Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. - Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
- 6 Котляревський І. Енеїда - ком. О.Ставицького; мал. А. Базилевича. — Київ: Радянська школа, 1989.
- 7 Кучерявий А.О. Служіння офіцера як чинник проектування виховної роботи у навчальних закладах військового типу /А.О.Кучерявий // Вісник Черкаського університету: педагогічні науки. – Вип. №14, 2016 р. – С. 53-60.
- 8 Маслов В.С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів: Монографія. – К.: Логос, 1997. – 174 с.
- 9 Нещадим І. М. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: Монографія /І.М.Нещадим//. – К., 2003.- 766 с.
- 10 Прохоров О.А. Формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Прохоров Олег Анатолійович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2011. - 308, [6] арк. : рис., табл. - Бібліогр.: арк. 280-308.
- 11 Рижигов В.С. Методика використання «мозкового штурму» на семінарських заняттях в професійній підготовці у вищих військових навчальних закладах // Молодь і ринок - Дрогобич, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. №5 (160) травень 2018. – С.68-79

References:

1. Dragomirov, M. I. (1982). *Ofiterskaya pamyatka: Mysli i aforizmy gen. M.I.Dragomirova o voennom dele [Officer's memo: Thoughts and aphorisms of General M. I. Dragomirov on military affairs]*. D. N. Treskin (Eds.). Saint Petersburg [in Russian].
2. Dragomirov, M. I. (1866). *Zapiski taktiki dlya voennykh uchilishch: Kurs mladshogo klassa [Notes on tactics for military schools: The course of the junior class]*. Saint Petersburg [in Russian].
3. Zakon Ukrainy "Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy nad tymchasovo okupovanyimi terytoriiamy v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh" : vid 18 sichnia 2018 roku, № 2268-VIII [The Law of Ukraine “On special features of the state policy from the abode of power to the sovereign state of Ukraine over the period of occupation of the Territory in Donetsk and Lugansk oblasts” from 18 September 2018, № 2268-VIII]. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 10 [in Ukrainian].
4. Kameniuk, Yu. V. (2014). *Formuvannia patriotyzmu voina zbroinykh syl Ukrainy: suchasnyi stan ta shliakhy pokrashchennia [Patriotism Formation of a Warrior of the Armed Forces of Ukraine: Current State and Ways of Improvement]*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 3(40), 223-229 [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy “Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi” : vid 16 chervnia 2015 r., № 641 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “The concept of national patriotic education of children and youth” from June 16 2015, № 641]. (2015). *osvita.ua*. Retrieved from http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ [in Ukrainian].
6. Kotliarevskiy, I. (1989). *Eneida [Aeneid]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
7. Kucheriavyi, A. O. (2016). Sluzhinnia ofitsera yak chynnyk proektuvannia vykhovnoi roboty u navchalnykh zakladakh viiskovoho typu [Officer service as a factor in the design of educational work in military educational institutions]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu: pedahohichni nauky – Bulletin of the University of Cherkasy: pedagogical sciences, 14*, 53-60 [in Ukrainian].
8. Maslov, V. S. (1997). *Teoriia i praktyka kulturolohichnoi pidhotovky slukhachiv i kursantiv [theory and practice of cultural training of listeners and cadets]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
9. Neshchadym, I. M. (2003). *Viiskova osvita Ukrainy: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka [Military education of Ukraine: history, theory, methodology, practice]*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Prokhorov, O. A. (2011). Formuvannia hotovnosti maibutnikh ofitseriv do profesiinnoi diialnosti na zasadakh pedahohichnoho menedzhmentu [Formation of future officers' readiness for professional activity on the principles of pedagogical management]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
11. Ryzhykov, V. S. (2018). Metodyka vykorystannia «mozkovoho shturmu» na seminarskykh zaniattiakh v profesiinii pidhotovtsi u vyshchych viiskovykh navchalnykh zakladakh [Methodology of using "brainstorming" at seminars in vocational training in higher military educational institutions]. *Molod i rynek – Youth and Market, 5(160)*, 68-79 [in Ukrainian].